

ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Степанов Сергій Петрович

УДК 355.23: 37.035.7 (043.3)

**ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ УМІНЬ ІДЕНТИФІКАЦІЇ
У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ
У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Хмельницький – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Державна прикордонна служба України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор **Торічний Олександр Володимирович**, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кафедра педагогіки та соціально-економічних дисциплін, професор кафедри.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, доцент **Тогочинський Олексій Михайлович**, Академія Державної пенітенціарної служби України, ректор академії;

кандидат педагогічних наук, доцент **Калаур Світлана Миколаївна**, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра педагогіки та менеджменту освіти, докторант кафедри.

Захист відбудеться «16» травня 2018 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 70.705.03 Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000.

Автореферат розіслано «13» квітня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат педагогічних наук,
доцент

I. M. Кустовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. З огляду на геополітичне положення України як транзитної країни вона завжди перебуває в центрі подій на Європейському континенті. Через територію України проходить вектор зв'язку держав Центральної Європи, Далекого й Близького Сходу. В умовах глобалізації, коли постійно збільшуються товарообіг і міграція людей, важливим є посилення безпеки держави, яку на кордоні гарантує Державна прикордонна служба України.

Одним з основних завдань, що виконує Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ), є пропуск осіб, транспортних засобів і вантажів через державний кордон. Йдеться про прикордонний контроль – форму охорони державного кордону в загальній системі гарантування національної безпеки. Не зважаючи на впровадження сучасних технологій паспортного контролю (біометричний контроль та інші), сьогодні часто трапляються випадки таких видів злочинності як торгівля людьми, незаконна міграція, переміщення через державний кордон наркотиків, зброї, контрабанди. Порушники законодавства з прикордонних питань підробляють документи на високому технічному рівні, що неможливо виявити без спеціальної підготовки офіцерів ДПСУ та спеціального обладнання. Це обумовлює необхідність формування в офіцерів-прикордонників високого рівня професійної компетентності, складниками якої є знання, вміння та навички з ідентифікації та виявлення правопорушників законодавства про державний кордон за різноманітними ознаками.

Посилює актуальність теми й те, що у пунктах пропуску через державний кордон не всі робочі місця інспекторського складу з перевірки документів обладнано спеціальними технічними засобами біометричного контролю. А на сході України, у зв'язку з агресією Російської Федерації, відповідно до Тимчасового порядку здійснення контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів і вантажів уздовж лінії зіткнення у межах Донецької та Луганської областей, в'їзд на неконтрольовану територію та виїзд з неї громадян України й іноземців (осіб без громадянства) здійснюється за умови пред'явлення паспортних документів, що посвідчують особу, та відповідного дозволу. Це також актуалізує необхідність суттєвого підвищення у прикордонників рівня спеціальних умінь ідентифікації.

Ідентифікація загалом й ідентифікація правопорушників були предметом досліджень зарубіжних і вітчизняних учених. Філософи І. Бекешкіна, Є. Бистрицький, Л. Буєва, В. Іванов, М. Мамардашвілі та ін. вивчають це питання в контексті сутності й існування людини, суспільної природи її свідомості. Психологи й соціологи П. Бурдьє, Р. Дженкінс, Р. Мертон, Т. Парсонс, А. Петровський, З. Фрейд, В. Ядов та ін. детально дослідили психологічні аспекти ідентифікаційних процесів, зокрема особливості входження людини в систему суспільних відносин, механізми соціалізації та персоналізації. Криміналістичну ідентифікацію досліджували І. Когутич, В. Колдін, В. Колмаков, М. Селіванов, А. Чеботар та ін. Проте, питання підготовки офіцерів-прикордонників до ефективної та швидкої ідентифікації

порушників законодавства про державний кордон у пунктах пропуску потребує докладного аналізу та вивчення.

Про актуальність теми свідчать і результати аналізу професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Дані пілотного дослідження підтверджують, що курсанти отримують недостатній обсяг теоретичних знань і не набувають належного рівня вмінь і навичок для здійснення ідентифікації осіб у пунктах пропуску за різними ознаками, вербальною та невербальною поведінкою тощо. Крім того, результати аналізу професійної підготовки офіцерів-прикордонників дозволили виявити низку суперечностей між: реальним станом готовності офіцерів відділів прикордонної служби до ідентифікації правопорушників за різними ознаками та сучасними вимогами прикордонного відомства щодо підготовки прикордонних нарядів до несення служби у пунктах пропуску через державний кордон; необхідним рівнем умінь офіцерів-прикордонників й усталеними методичними засадами організації їх професійної підготовки; необхідністю спеціальної підготовки офіцерів до роботи у пунктах пропуску через державний кордон до набуття ними знань і вмінь щодо ідентифікації правопорушників і нерозробленістю ефективних заходів і методик такої підготовки.

Отже, актуальність теми, її недостатня теоретична розробленість, необхідність подолання зазначених вище суперечностей зумовили вибір теми дослідження «Формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено відповідно до плану наукової і науково-технічної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького в межах науково-дослідної роботи «Теорія і практика формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників» (шифр № 217-0090 I). Роль здобувача у виконанні цієї роботи полягає у визначенні сутності, змісту і структури спеціальних умінь ідентифікації в офіцерів-прикордонників, а також діагностичного інструментарію для з'ясування стану їх сформованості на практиці.

Тему дисертації затверджено вченою радою Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 2 від 22 жовтня 2015 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 14 червня 2016 р.).

Мета дослідження – установити за яких педагогічних умов формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки буде відбуватись більш результативно.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. З'ясувати стан розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці, визначити і класифікувати спеціальні вміння ідентифікації, які забезпечують ефективну професійну діяльність офіцера-прикордонника.
2. Визначити критерії, показники й охарактеризувати рівні сформованості спеціальних умінь ідентифікації у курсантів – майбутніх офіцерів ДПСУ.

3. Обґрунтувати педагогічні умови формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки і розробити методику їх упровадження.

4. Експериментально перевірити педагогічні умови формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки.

5. Розробити методичні рекомендації науково-педагогічному складу й курсантам щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників у вищому військовому навчальному закладі.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації буде результативним за умов: проектування змісту навчальних дисциплін циклу професійної підготовки з урахуванням результатів аналізу і профілювання ризиків у пунктах пропуску через державний кордон; використання проблемного й алгоритмічного методів для навчання курсантів виконувати складні завдання з ідентифікації; застосування інформаційно-комп'ютерних технологій для розвитку навичок ідентифікації осіб і транспортних засобів; організації самоосвітньої діяльності курсантів із вивчення проблем прикордонного контролю й ідентифікації.

Відповідно до поставлених завдань було використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – ретроспективний і порівняльний аналіз, синтез, узагальнення, систематизація відомчих нормативних документів, наукової літератури, навчально-методичної документації та досвіду професійної підготовки – для з'ясування стану розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці, а також для визначення змісту і структури поняття «спеціальні вміння ідентифікації офіцерів-прикордонників» й обґрунтування педагогічних умов їх формування; *емпіричні* – анкетування, тестування, інтерв'ювання, педагогічне спостереження, аналіз результатів навчальної діяльності курсантів – для визначення критеріїв, показників і характеристики рівнів сформованості спеціальних умінь ідентифікації; метод експертних оцінок – для діагностики стану сформованості спеціальних умінь ідентифікації та чинників впливу на їх формування, виявлення недоліків у освітньому процесі; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) – для перевірки гіпотези й результативності педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки; *математичної статистики* – критерій Колмогорова-Смірнова – для виявлення відмінностей у розподілі емпіричних рядів, порівняння вибірок, які мають альтернативні ознаки, а також оцінювання вірогідності кореляції між цими ознаками; частотний аналіз – для відображення розподілу курсантів за рівнями сформованості спеціальних умінь

ідентифікації; розрахунок середньої арифметичної оцінки – для з'ясування загального рівня сформованості зазначених умінь.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше обґрунтовано педагогічні умови формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки (проектування змісту навчальних дисциплін циклу професійної підготовки з урахуванням результатів аналізу і профілювання ризиків у пунктах пропуску через державний кордон; використання проблемного й алгоритмічного методів для навчання курсантів виконувати складні завдання з ідентифікації; застосування інформаційно-комп'ютерних технологій для розвитку навичок ідентифікації осіб і транспортних засобів; організація самоосвітньої діяльності курсантів із вивчення проблем прикордонного контролю й ідентифікації); *визначено* сутність поняття «спеціальні вміння ідентифікації офіцера-прикордонника» (професійно важлива здатність офіцера-прикордонника до виконання складних комплексних дій з ідентифікації, що ґрунтується на використанні набутих знань, навичок й оперуванні ними, досвіді вести спостереження з метою виявлення суттєвих властивостей осіб і транспортних засобів для ефективного виконання завдань із прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон);

удосконалено діагностичний апарат для з'ясування стану сформованості спеціальних умінь ідентифікації майбутніх офіцерів-прикордонників завдяки використанню критеріїв (особистісного, когнітивного й операційного), відповідних їм показників та характеристики рівнів (низького, середнього та високого) сформованості таких умінь;

подальшого розвитку набули наукові уявлення про зміст і структуру спеціальних умінь ідентифікації офіцера-прикордонника як єдності особистісно-мотиваційного, когнітивно-понятійного та операційно-результативного компонентів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в його достатній готовності до впровадження у систему професійної підготовки офіцерів-прикордонників. Розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу й курсантам щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки, в яких враховано досвід використання новітніх засобів паспортного контролю (біометричний контроль) і нові виклики прикордонній безпеці.

До змісту навчальних дисциплін із прикордонного контролю («Здійснення прикордонного контролю», «Перевірка документів», «Організація прикордонного контролю») введено питання щодо особливостей здійснення ідентифікації осіб і транспортних засобів у контрольних пунктах в'їзду/виїзду, що розміщені в зоні проведення антитерористичної операції і слугують для організації переміщення осіб, транспортних засобів і вантажів через лінію розмежування. При викладанні цих навчальних дисциплін передбачено використання комплексних завдань для відпрацювання практичних навичок здійснення ідентифікації у пунктах пропуску через державний кордон у

сучасний період з урахуванням змін у політичній ситуації та нових викликів прикордонній безпеці.

Отримані результати дослідження можуть бути використані в системі професійної підготовки майбутніх офіцерів ДПСУ та інших правоохоронних органів і силових структур України, а також за умов адаптації розроблених матеріалів – для проведення занять із професійної підготовки з різними категоріями офіцерів, на курсах перепідготовки і підвищення кваліфікації персоналу ДПСУ.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (акт реалізації від 15.06.2017 р.), Національної академії Національної гвардії України (акт реалізації від 09.10.2017 р.), Навчального центру Державної прикордонної служби України (акт реалізації від 01.11.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі подані в дисертації наукові результати отримано автором самостійно. У статті [4], опублікованій у співавторстві з С. Білявцем, автор охарактеризував послідовність і методичку експериментальної перевірки педагогічних умов формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати презентованого дослідження доповідались й обговорювались на науково-практичних конференціях: *міжнародних* – «Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та світі» (Київ, 2016 р.), «Основні напрями розвитку педагогічної науки» (Харків, 2016 р.), «Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування» (Львів, 2016 р.), «Актуальные проблемы обеспечения пограничной безопасности» (Мінськ, 2017 р.), «Проблеми та перспективи професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграції» (Кропивницький, 2017 р.); *всеукраїнських* – Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики» (Запоріжжя, 2016 р.), «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2016 р.); *міжвузівській* – «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України» (Харків, 2017 р.).

Публікації. Основні результати дослідження за темою дисертації опубліковано у 17 наукових публікаціях, із них 7 наукових статей – у фахових виданнях України в галузі педагогіки та виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, 7 публікацій – у матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 179 найменувань, та 22 додатків на 47 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 263 сторінки. Обсяг основного тексту складає 178 сторінок і містить 15 таблиць на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **першому розділі** – «Теоретичні основи формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників» – здійснено аналіз теорії

та практики досліджуваного процесу, з'ясовано особливості спеціальних умінь ідентифікації як компонента готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності, охарактеризовано критерії, показники та рівні їх сформованості.

Установлено, що на теперішній час проблеми ідентифікації особистості є предметом досліджень у філософії, соціальній психології, соціології, криміналістиці, прикордоннології. У філософії (І. Бекешкіна, Є. Бистрицький, Л. Буєва, В. Іванов, М. Мамардашвілі та ін.) це питання вивчають у контексті сутності існування людини, суспільної природи її свідомості. У психології та соціології (П. Бурдьє, Р. Дженкінс, Р. Мертон, Т. Парсонс, А. Петровський, З. Фрейд, В. Ядов та ін.) термін «ідентифікація» використовують для позначення й вивчення входження людини до системи суспільних відносин, для позначення механізмів соціалізації та персоналізації. У криміналістиці (І. Когутич, В. Колдін, В. Колмаков, М. Селіванов, А. Чеботар та ін.) ідентифікацію використовують для дослідження об'єктів, пов'язаних із подією, що розслідується, для розкриття й розслідування злочинів. Ідентифікація є також основою процесу встановлення належності документа пред'явникові у пунктах пропуску через державний кордон.

Військові педагоги вивчають питання формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у контексті загальної проблеми формування їх професійної компетентності та підготовки до професійної діяльності (Л. Балагур, С. Білявець, Р. Мішенюк, О. Торічний), підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи у пунктах пропуску і використання технічних засобів прикордонного контролю (О. Войцехівський, О. Кирилюк, Ю. Кузь, В. Щербань), формування необхідних особистісних якостей і здатностей, зокрема професійної спостережливості (О. Трембовецький) та інтерпретації невербальної поведінки особистості, яка здійснює протиправну діяльність (М. Грібов, С. Олексієнко, О. Проценко).

Результати аналізу наукової літератури дозволяють стверджувати, що зміст спеціальних умінь ідентифікації офіцера-прикордонника обумовлено цілями й завданнями охорони державного кордону в пунктах пропуску. Вимоги до спеціальних умінь ідентифікації офіцера-прикордонника закріплено у відповідних законах і нормативних актах, де вони визначають необхідність належного виконання завдань щодо ідентифікації осіб і транспортних засобів. Підсумки ґрунтовного вивчення методологічних підходів до структури (Є. Ільїн, Є. Климов, О. Сергєєнкова, О. Столярчук та ін.), аналізу результатів окремих досліджень із проблеми формування вмінь (Ю. Дем'янюк, В. Кострач, Д. Миценко, С. Полторац та ін.), а також особливостей професійної діяльності офіцерів-прикордонників у пунктах пропуску дозволили визначити *спеціальні уміння ідентифікації* як професійно важливу здатність офіцера-прикордонника до виконання складних комплексних дій з ідентифікації, що ґрунтується на використанні набутих знань, навичок й оперуванні ними, досвіді вести спостереження з метою виявлення суттєвих властивостей осіб і транспортних засобів для ефективного виконання завдань із прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон.

Доведено, що структура спеціальних умінь ідентифікації офіцерів-прикордонників складається з особистісно-мотиваційного, когнітивно-понятійного й операційно-результативного компонентів.

Особистісно-мотиваційний компонент характеризують особистісні якості, необхідні для належного здійснення ідентифікації, а також усвідомлені мотиви, цілі, потреби, ціннісні установки щодо здійснення ідентифікації у пунктах пропуску через державний кордон та ін. Основу *когнітивно-понятійного* компонента складають знання, необхідні для належної ідентифікації у пунктах пропуску. Насамперед йдеться про групу знань щодо загальних питань організації прикордонного контролю, зокрема – нормативно-правової бази, котра регламентує здійснення прикордонного контролю, особливостей організації та здійснення контролю осіб, яким заборонено в'їзд до України, а також виконання доручень правоохоронних органів; організації та здійснення реєстрації іноземців; службових документів, які ведуться у підрозділах охорони державного кордону, та порядок їх ведення. *Операційно-результативний* компонент розкривається через безпосереднє здійснення ідентифікації осіб у пунктах пропуску й вирішення складних ситуацій, пов'язаних з ідентифікацією.

Спеціальні вміння ідентифікації класифіковано відповідно до завдань прикордонного контролю, зокрема виокремлено вміння офіцера-прикордонника, необхідні для ідентифікації за зовнішністю та за документами; для ідентифікації транспортного засобу під час його огляду, а також умінь здійснювати психологічне спостереження за особами у пунктах пропуску. Загалом доведено, що в сучасних умовах оперативно-службової діяльності належне здійснення ідентифікації є передумовою ефективного й надійного прикордонного контролю осіб, транспортних засобів і вантажів, які перетинають державний кордон.

З урахуванням результатів досліджень О. Войцехівського, В. Дем'янюка, О. Заболотної, Ю. Кузя, С. Полторака, О. Трембовецького та ін. з'ясовано, що сформованість у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації характеризують такі три критерії з відповідними їм показниками: *особистісний* (стійкі пізнавальні інтереси у сфері прикордонного контролю та здійснення ідентифікації; позитивне ставлення до здійснення ідентифікації; намагання активно засвоїти знання щодо особливостей прикордонного контролю і здійснення ідентифікації); *когнітивний* (знання загальних положень щодо ідентифікації особи, послідовності дій при перевірці документів і здійсненні ідентифікації; знання особливостей здійснення ідентифікації особи й елементів зовнішності, ведення психологічного спостереження та ін.), а також *операційний* (обсяг умінь і навичок, необхідних для здійснення ідентифікації; самостійність; здатність аналізувати рівень своїх умінь ідентифікації та ін.).

З урахуванням зазначених критеріїв і показників, а також характеру професійної діяльності прикордонників і даних наукової літератури з'ясовано, що сформованість спеціальних умінь ідентифікації може виявлятися на низькому, середньому і високому рівнях.

У другому розділі – «Науково-методичні засади формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників» – схарактеризовано методика дисертаційного дослідження, подано результати діагностики стану сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації й обґрунтовано педагогічні умови їх формування у процесі професійної підготовки.

З використанням діагностичного апарату (критеріїв, показників і характеристики рівнів) у березні 2013 р. на базі НАДПСУ було проведено констатувальний етап педагогічного експерименту. В опитуванні взяли участь 204 курсанти 4-го курсу факультетів охорони та захисту державного кордону, правоохоронної діяльності, іноземних мов і гуманітарних дисциплін та інженерно-технічного факультету.

Результати аналізу даних констатувального етапу, отриманих за допомогою опитування, спостереження, анкетування, бесід з викладачами і курсантами, а також виконання практичних завдань дозволили зробити висновок, що високий рівень сформованості спеціальних умінь ідентифікації є характерним лише для 22,06 % майбутніх офіцерів-прикордонників. Переважна більшість опитаних курсантів перебувала на середньому (46,08 %) і низькому (31,86 %) рівнях. Це можна пояснити тим, що попри вельми високу вмотивованість до вивчення навчальних дисциплін професійного і практичного циклу курсантам не вистачає знань, умінь і навичок для вирішення завдань з ідентифікації середньої і високої складності. Курсанти не завжди вміють належним чином використати набуті знання у нових ситуаціях, вирішити завдання з ідентифікації більш складного рівня, часто не можуть самостійно прийняти рішення у нетипових ситуаціях. Окрім того, результати аналізу навчальних програм і навчально-матеріального забезпечення дисциплін циклу професійної підготовки засвідчили, що у практиці організації навчання не задіяно низки резервів щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації. Це підтверджує необхідність організації системної роботи щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки.

На основі результатів аналізу наукової літератури (І. Бех, Е. Зеєр, А. Кузьмінський та ін.) формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації трактується як *науково обґрунтовану систему організації і стимулювання їхньої навчально-пізнавальної діяльності шляхом упровадження таких педагогічних умов, котрі сприяють позитивним якісним змінам спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників.*

Результати аналізу науково-педагогічної літератури, зокрема положень щодо значення знань й усвідомленого ставлення до навчання при формуванні умінь (П. Гальперін, М. Дьяченко, Л. Кандилович, С. Рубінштейн, О. Степанов, М. Фіцула та ін.), важливості посиленої уваги до методів, організаційних форм, засобів навчання при формуванні професійних умінь (С. Гончаренко, Я. Крушельницька, М. Махмутов, Є. Полат, О. Сергеєнкова, Н. Тализіна, С. Титова та ін.), необхідності належної організації самоосвіти (Б. Райський, М. Скаткін, В. Сухомлинський та ін.) дозволили зробити висновок, що

основними педагогічними умовами формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації можна вважати такі: проектування змісту навчальних дисциплін циклу професійної підготовки з урахуванням результатів аналізу і профілювання ризиків у пунктах пропуску через державний кордон; використання проблемного й алгоритмічного методів для навчання курсантів виконувати складні завдання з ідентифікації; застосування інформаційно-комп'ютерних технологій для розвитку навичок ідентифікації осіб і транспортних засобів; організація самоосвітньої діяльності курсантів із вивчення проблем прикордонного контролю й ідентифікації.

У **третьому розділі** – «Результати експериментальної перевірки педагогічних умов формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників» – охарактеризовано формувальний етап педагогічного експерименту, подано його результати, а також висвітлено методичні рекомендації науково-педагогічному складу й курсантам щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки.

Дослідно-експериментальну роботу було організовано з вересня 2014 по червень 2017 р. на базі Національної академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького. У цьому етапі педагогічного експерименту взяли участь 187 курсантів 2-го (потім 3-го) курсу факультету охорони та захисту державного кордону (спеціальність «Безпека державного кордону»), факультету правоохоронної діяльності (спеціальності «Право», «Правоохоронна діяльність»), факультету іноземних мов і гуманітарних дисциплін (спеціальність «Філологія»), інженерно-технічного факультету (спеціальність «Автомобільний транспорт»), а також 14 науково-педагогічних працівників кафедр прикордонного контролю й тактики прикордонної служби.

Перед розподілом учасників експерименту на контрольну (далі – КГ) та експериментальну (далі – ЕГ) групи було здійснено вхідний контроль, який засвідчив, що рівень сформованості спеціальних умінь ідентифікації у більшості курсантів є переважно низьким: від 77,66 % до 78,49 % курсантів. Кількість курсантів зі середнім рівнем сформованості спеціальних умінь ідентифікації становить від 18,28 % до 19,15 %. Відсоток майбутніх офіцерів-прикордонників із високим рівнем є незначним: від 3,19 % до 3,23 %. Дані аналізу засвідчили, що найкраще в курсантів сформовано особистісно-мотиваційний компонент спеціальних умінь ідентифікації. Курсантів було розподілено на дві групи: ЕГ – 94 особи і КГ – 93 особи. Ці групи за якісними характеристиками й рівнем сформованості спеціальних умінь ідентифікації на початку формувального етапу експерименту суттєво не відрізнялися.

В організаційному плані методика дослідження з формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації є сукупністю комплексних педагогічних заходів впливу на курсантів із метою поетапного формування в них спеціальних умінь ідентифікації. Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав упровадження педагогічних умов і методики формування спеціальних умінь ідентифікації.

Зокрема, відповідно до *першої педагогічної умови* було здійснено проектування змісту навчальних дисциплін циклу професійної підготовки з урахуванням результатів аналізу і профілювання ризиків у пунктах пропуску через державний кордон. При цьому логіка побудови навчального матеріалу забезпечувала послідовний перехід від ознайомлення з теоретичними аспектами здійснення ідентифікації до виконання практичної частини. Робочі програми навчальних дисциплін було доповнено питаннями щодо розвитку професійного спостереження і спостережливості прикордонників, спеціальних прийомів розвитку уваги та пам'яті, необхідних для здійснення ідентифікації.

Одним з основних носіїв змісту комплексу дисциплін циклу професійної підготовки, що забезпечував формування у курсантів спеціальних умінь ідентифікації, став електронний підручник. Його зміст було впорядковано з урахуванням результатів аналізу і профілювання ризиків у пунктах пропуску через державний кордон, вимог до професійної підготовленості офіцерів-прикордонників, завдань службової діяльності офіцерів і зв'язку з усіма дисциплінами циклу професійної підготовки. Електронний підручник містив текстову частину й довідково-інформаційну систему (гіпертекстового характеру). У цьому підручнику подано всі навчальні теми, за якими програмою передбачено лекційні, групові або практичні заняття. Зокрема, до нього входять такі підрозділи: «Елементи обличчя людини й їх різновиди», «Характерні особливості обличчя людини», «Порівняння елементів обличчя людини», «Виявлення особливих прикмет особи», «Встановлення тотожності зображених на фотокартках осіб» тощо. У свою чергу, довідково-інформаційна система електронного підручника стала своєрідним гіпертекстовим підручником, електронними конспектами лекцій і роз'яснювальними модулями. За допомогою гіпертексту інформацію було структуровано, урізноманітнено і пристосовано до потреб курсантів. Така форма подання матеріалу допомагала курсантам орієнтуватись у значних інформаційних обсягах і виокремлювати найбільш вагомий для себе матеріал.

Для реалізації *другої педагогічної умови* – використання проблемного й алгоритмічного методів для навчання курсантів виконувати складні завдання з ідентифікації – велике значення мало моделювання практичних ситуацій на основі проблемного підходу в навчанні. Наприклад, при вивченні дисципліни «Перевірка документів» курсантам пропонувалось проаналізувати такі ситуації: здійснити ідентифікацію особи за почерком і слідами рук, встановити тотожність підписів і відбитків нігтьових фаланг. При цьому майбутні офіцери мали визначити алгоритм дій інспектора прикордонної служби при ідентифікації особистості за почерками і слідами рук. Для виконання цього завдання потрібно було знати ідентифікаційні ознаки почерку, відбитків нігтьової фаланги людини, ознаки підробки підпису, на прикладі зразка підробленого підпису показати ознаки його виявлення. Курсанти повинні були також окреслити алгоритм дій інспектора прикордонної служби у випадку виявлення невідповідності документів й особи, що їх пред'являє.

Використання проблемного методу допомагало викладачам більш ефективно спонукати курсантів до активної самостійної діяльності шляхом

використання проблемних завдань і питань, організувати цілеспрямований пошук знаходження необхідного рішення, сприяло активізації пізнавальної діяльності курсантів, розвитку їхньої спостережливості, формуванню в них упевненості, віри у свої можливості вирішувати складні проблеми.

Окрім цього, важливе значення мало використання алгоритмічного методу, відповідно до якого викладачі насамперед повідомляли курсантам готові алгоритми – послідовність виконання окремих ідентифікаційних дій з обов'язковим зазначенням технічного засобу прикордонного контролю. Після цього курсанти разом із викладачем створювали, розробляли узагальнені алгоритми виконання ідентифікаційних дій або конкретні алгоритми для ідентифікації у більш складних професійних ситуаціях. Таким чином курсанти вчилися застосовувати весь комплекс знань, оцінювати свої дії відповідно до розроблених алгоритмів і нормативних вимог організації і здійснення прикордонного контролю.

Було також розроблено схеми діяльності інспектора щодо ідентифікації особистості при перевірці документів осіб, які перетинають державний кордон, алгоритм дій інспектора з фотопортретної ідентифікації, ідентифікації елементів обличчя людини та їх різновидів, характерних особливостей, окремих елементів обличчя та вікових змін зовнішності людини тощо. Завдяки аналізу алгоритмів дій інспектора з фотопортретної ідентифікації курсанти вирішували завдання й самостійно контролювали правильність рішення за кодом відповідей.

Загалом алгоритмічний метод дозволив формувати у курсантів уявні моделі тих дій, за допомогою яких формуються необхідні ідентифікаційні вміння. Конкретні й узагальнені алгоритми було розроблено для значної кількості ідентифікаційних завдань. Алгоритми допомогли систематизувати велику кількість різних дій. Засвоюючи алгоритми цих дій, курсанти могли легко орієнтуватися в нових ситуаціях, виконувати завдання з ідентифікації з іншим рівнем проблемності.

Відповідно до *третьої педагогічної умови* під час викладання дисциплін професійної підготовки було інтенсивно використано потенціал інформаційно-комп'ютерних технологій для розвитку навичок ідентифікації осіб і транспортних засобів. Зокрема, важливе значення мали такі засоби наочності як друковані матеріали, що містили схеми, таблиці, структуровані поняття, визначення. Будо запроваджено більш широке, ніж при традиційному навчанні, використання малюнків, слайдів, фотокарток елементів обличчя людини, фотокарток осіб, зразків документів на право перетину державного кордону, карток зі зразками справжніх і підроблених підписів, з відбитками нігтьових фаланг тощо.

Важливе значення мало також використання комп'ютерних програм «Фоторобот», «Trainer» (для проведення ідентифікації за зовнішністю), «Wiek» (тренажер з визначення вікових змін) та «Make ar» (допомагає навчити курсантів визначати й оцінювати вікові зміни зовнішності людини та встановлювати тотожність зображень обличчя людини, зроблених у різний час, а також відповідність вікових змін відомостям у паспорті). При використанні

комп'ютерних засобів для формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації було розроблено відповідні навчальні програмні засоби. При цьому було враховано психолого-педагогічні закономірності й особливості сприйняття інформації за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Йдеться про такі дидактичні вимоги як простота й доступність, активізація навчально-пізнавальної діяльності, інтерактивність, а також методичні вимоги щодо професійної спрямованості, особливостей навчальних дисциплін, повноти відображення змісту проблем ідентифікації в усіх завданнях тощо.

Реалізація третьої педагогічної умови передбачала використання відеозаписів процедури проходження пасажирями паспортного контролю, навчальних відеофільмів «Ідентифікація особи за зовнішністю людини», «Фотопортретна ідентифікація людини» тощо. Важливе значення мало використання відеосюжетів на заняттях із теми «Психологічне спостереження за особами, які перетинають державний кордон». Курсанти вивчали особливості виявлення стресових реакцій людини через «мову тіла» (невербальні ознаки), за якими можна з'ясувати, чи людина боїться, чи щось приховує, чи намагається сказати неправду тощо.

Відзняті на основі алгоритму перевірки документів відеосюжети давали можливість курсантам здійснювати практичну ідентифікацію особи, порівнюючи її фотографію в паспорті і реальне обличчя. Перегляд відеосюжетів – відеозаписів осіб, які проходять паспортний контроль, дозволив навчати курсантів, як треба робити психологічний портрет осіб, що перетинають державний кордон у пунктах пропуску, та на цій основі виявляти вербальні й невербальні ознаки поведінки. Після перегляду відеосюжетів курсанти робили висновок про роль і значення психологічного спостереження в охороні кордону загалом і при здійсненні прикордонного контролю зокрема, узагальнювали порядок аналізу даних психологічного спостереження й їх використання при перевірці документів осіб, які перетинають державний кордон у пунктах пропуску.

При впровадженні *четвертої педагогічної умови* для організації самоосвітньої діяльності курсантів із вивчення проблем прикордонного контролю й ідентифікації було розроблено необхідне навчально-методичне забезпечення. Основною структурною одиницею самоосвітньої діяльності курсантів із формування спеціальних умінь ідентифікації було навчальне завдання. При визначенні змісту завдань із питань ідентифікації викладачі враховували особливості професійної діяльності офіцерів-прикордонників у пунктах пропуску, теоретичні знання, необхідні для здійснення ідентифікації, типові помилки і труднощі ідентифікації осіб і паспортних документів. Великої уваги було приділено також розмаїтості професійних ситуацій, описаних у завданнях, повноті охоплення змісту ідентифікаційних дій офіцера-прикордонника.

Викладачі пропонували курсантам завдання різного рівня складності. На початковому етапі завдання стосувалися формування базових ідентифікаційних дій, на наступному етапі – проблемного характеру, далі – завдання, вирішення

яких потребували творчого підходу. Для виконання цих завдань курсанти повинні бути ґрунтовно обізнаними з теорією ідентифікації, вміти використовувати додаткові програмні компоненти для знаходження відповіді та добирати необхідні способи й алгоритми здійснення ідентифікації.

Ідентифікаційні завдання розроблено на основі результатів аналізу оперативно-службової діяльності, тактики дій порушників державного кордону на ділянках пунктів пропуску. При розробці завдань враховано також типові труднощі здійснення ідентифікації, зокрема обмеженість часу на перевірку документів і здійснення фотопортретної ідентифікації, труднощі, пов'язані з визначенням вікових змін зовнішності пред'явника відповідно до його зображення на фотокартці, змінами зачіски, використанням засобів косметики чи низькою якістю фотографії. Навчальні матеріали для самостійної роботи містили елементи символічної і знакової наочності та мали різний характер, наприклад, пояснювальний і предметний чи інструктивний (методологічний). Важливе значення мав і матеріал супровідного й допоміжного характеру, зокрема, було передбачено систему посилань на матеріал із різних навчальних дисциплін професійної підготовки. Ця інформація розширювала й поглиблювала основну інформацію, містила необхідні довідкові дані, насамперед щодо специфіки ситуацій із перевірки документів і здійснення ідентифікації.

Після закінчення формувального етапу педагогічного експерименту було проведено повторний вимір сформованості спеціальних умінь ідентифікації у курсантів КГ і ЕГ, результати якого подано у таблиці 1.

Таблиця 1 – Динаміка формування спеціальних умінь ідентифікації в курсантів на початку та наприкінці педагогічного експерименту, n=187

Рівні сформованості спеціальних умінь ідентифікації	На початку експерименту				Наприкінці експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Низький	73	78,49	73	77,66	32	34,41	16	17,02
Середній	17	18,28	18	19,15	41	44,09	47	50,00
Високий	3	3,23	3	3,19	20	21,50	31	32,98

Отримані результати свідчать, що після проведення експериментальної роботи курсанти ЕГ мають переважно високий (32,98 %) і середній (50,00 %) рівні сформованості спеціальних умінь ідентифікації. У КГ ці дані становлять відповідно 21,50 % і 44,09 %. У цій групі кількість курсантів, які мають низький рівень, порівняно із ЕГ, є набагато більшою і становить 34,41 % (на 17,39 % більше, ніж в ЕГ). Це свідчить про результативність упровадження обґрунтованих педагогічних умов формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки. Статистичну значущість виявлених у результаті аналізу змін у рівнях сформованості спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників ЕГ і КГ підтверджено відповідною математичною обробкою отриманих даних. Результати порівняння даних щодо сформованості

спеціальних умінь ідентифікації в курсантів ЕГ і КГ за допомогою критерію Колмогорова-Смірнова підтвердили статистично значущі відмінності у розподілах за рівнями цих умінь, оскільки $\lambda_{емп} < \lambda_{кр}$ ($1,44 \geq 1,36$) на рівні значущості $p \leq 0,05$. Цим самим доведено ефективність упровадження педагогічних умов формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки.

За результатами експериментальної роботи розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу й курсантам щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки.

ВИСНОВКИ

У дослідженні подано теоретико-методичне обґрунтування і результати експериментальної перевірки педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки.

1. На теперішній час проблеми ідентифікації особистості є предметом досліджень у філософії, соціальній психології, соціології, криміналістиці, прикордоннології. У філософії це питання вивчають у контексті сутності існування людини, суспільної природи її свідомості. У психології та соціології поняття «ідентифікація» використовують для позначення й вивчення входження людини до системи суспільних відносин, у криміналістиці – для розкриття й розслідування злочинів. Військові педагоги вивчають питання формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у контексті загальної проблеми формування їх професійної компетентності та підготовки до роботи у пунктах пропуску через державний кордон.

Спеціальні уміння ідентифікації – це професійно важлива здатність офіцера-прикордонника до виконання складних комплексних дій з ідентифікації, що ґрунтується на використанні набутих знань, навичок й оперуванні ними, досвіді вести спостереження з метою виявлення суттєвих властивостей осіб і транспортних засобів для ефективного виконання завдань із прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон.

Структура спеціальних умінь ідентифікації офіцерів-прикордонників складається з особистісно-мотиваційного, когнітивно-понятійного й операційно-результативного компонентів.

Класифікація спеціальних умінь ідентифікації передбачає виокремлення умінь офіцера-прикордонника, необхідних для ідентифікації за зовнішністю й за документами, для ідентифікації транспортного засобу під час його огляду, а також уміння здійснювати психологічне спостереження за особами у пунктах пропуску. Належне здійснення ідентифікації є передумовою ефективного і надійного прикордонного контролю осіб, транспортних засобів і вантажів, які перетинають державний кордон.

2. Сформованість у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації можна оцінити за трьома критеріями та відповідними їм

показниками, зокрема особистісним (стійкі пізнавальні інтереси у сфері прикордонного контролю та здійснення ідентифікації; позитивне ставлення до здійснення ідентифікації; намагання активно засвоїти знання щодо особливостей прикордонного контролю і здійснення ідентифікації), когнітивним (знання загальних положень щодо ідентифікації особи, послідовності дій при перевірці документів і здійсненні ідентифікації; знання особливостей здійснення ідентифікації особи й елементів зовнішності, ведення психологічного спостереження та ін.) та операційним (обсяг умінь і навичок, необхідних для здійснення ідентифікації; самостійність; здатність аналізувати рівень своїх умінь ідентифікації та ін.).

Сформованість спеціальних умінь ідентифікації може виявлятися на низькому, середньому і високому рівнях.

3. Формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації буде результативним, якщо у процесі професійної підготовки реалізувати такі педагогічні умови: проектування змісту навчальних дисциплін циклу професійної підготовки з урахуванням результатів аналізу і профілювання ризиків у пунктах пропуску через державний кордон; використання проблемного й алгоритмічного методів для навчання курсантів виконувати складні завдання з ідентифікації; застосування інформаційно-комп'ютерних технологій для розвитку навичок ідентифікації осіб і транспортних засобів; організація самоосвітньої діяльності курсантів із вивчення проблем прикордонного контролю й ідентифікації.

Методика впровадження цих педагогічних умов передбачає реалізацію сукупності комплексних педагогічних заходів впливу на курсантів шляхом: доповнення змісту навчальних дисциплін питаннями щодо професійного спостереження й спостережливості офіцерів-правоохоронців, спеціальних прийомів розвитку уваги й пам'яті, необхідних для здійснення ідентифікації; використання електронних підручників; моделювання практичних ситуацій на основі проблемного підходу у навчанні; створення й використання алгоритмів виконання ідентифікаційних дій або конкретних алгоритмів для ідентифікації у складних професійних ситуаціях; використання потенціалу інформаційно-комп'ютерних технологій; комп'ютерних програм «Фоторобот», «Trainer», «Wiek» і «Make up»; використання відеозаписів процедури проходження пасажирами паспортного контролю та навчальних відеофільмів; створення навчально-методичного забезпечення для організації самоосвітньої діяльності курсантів з вивчення специфіки прикордонного контролю і здійснення ідентифікації.

4. Обґрунтовані у дослідженні педагогічні умови формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки є дієвими, що підтверджено результатами формувального експерименту. Після формувального етапу експерименту курсанти експериментальної групи мають переважно високий (32,98 %) і середній (50,0 %) рівні сформованості спеціальних умінь ідентифікації. У контрольній групі ці дані становлять 21,50 % і 44,09 % відповідно. У цій групі кількість курсантів, що мають низький рівень, порівняно із експериментальною

групою, є набагато більшою і становить 34,41 % (на 17,39 % більше, ніж в експериментальній групі).

5. Для формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки важливе значення мають рекомендації науково-педагогічному складу та курсантам, які розроблено на основі проведеного дослідження. При цьому рекомендується використовувати системний, діяльнісний й особистісно орієнтований підходи, а також принципи науковості, зв'язку теорії з практикою, систематичності та послідовності, наочності. Велике значення має врахування положень теорії поетапного формування повноцінної дії на основі інтеріоризації; вибір змісту навчальних дисциплін циклу професійної підготовки з питань ідентифікації у пунктах пропуску; розроблення електронного підручника як основного носія наукового змісту проблем прикордонного контролю; використання проблемного й алгоритмічного методів, різних видів завдань з урахуванням тактики дій порушників кордону; широке застосування різних засобів навчання, насамперед інформаційно-комунікаційних; посилена увага до відпрацювання у курсантів навичок розпізнання невербальної поведінки осіб, що перетинають пункт пропуску; належна організація самоосвітньої діяльності курсантів тощо.

Виконане дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми. Потребує подальшої уваги дослідження потенціалу дисциплін циклу професійної підготовки для формування операційно-результативного компонента спеціальних умінь ідентифікації; врахування при розробленні методичного забезпечення змін у практиці прикордонного контролю і здійсненні ідентифікації; визначення основних напрямків формування спеціальних умінь ідентифікації офіцерів-прикордонників у системі підвищення кваліфікації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати

1. Степанов С. П. Формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників як предмет наукових досліджень. *Науковий огляд* : міжнар. наук. журн. Київ : ТК Меганом, 2016. № 11 (32). С. 145–154.

2. Степанов С. П. Спеціальні уміння ідентифікації як складова готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Сер. : Педагогіка. 2016. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_5_16.

3. Степанов С. П. Особливості діагностики та стан сформованості спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Сер. : Педагогічні науки / голов. ред. О. В. Діденко. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2017. № 2 (9). С. 314–324.

4. Степанов С. П., Білявець С. Я. Особливості дослідно-експериментальної роботи з формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників. *Молодий вчений* : наук. журн. Херсон : Гельветика, 2017. № 6 (46). С. 300–305.

5. Степанов С. П. Методичні рекомендації щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації. *Молодь і ринок* : щоміс. наук.-пед. журн. / голов. ред. Н. Примаченко. Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2017. № 7 (150), липень. С. 64–70.

6. Степанов С. П. Обґрунтування педагогічних умов формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. : Педагогіка і психологія* : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. Вип. 51. С. 75–81.

7. Степанов С. П. Результати педагогічного експерименту з формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Херсон, 2017. Вип. LXXVI. Т. 3. С. 79–84.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Степанов С. П. Формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників як педагогічна проблема професійної підготовки. *Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26–27 серп. 2016 р.). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. С. 51–53.

9. Степанов С. П. До проблеми формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників. *Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та світі* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2–3 вересня 2016 р.). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2016. С. 53–55.

10. Степанов С. П. Особливості формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників. *Основні напрями розвитку педагогічної науки* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21–22 жовт. 2016 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 105–107.

11. Степанов С. П. Спеціальні уміння ідентифікації у структурі готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України* : IX Всеукр. наук.-практ. конф. [Секція : Сучасні освітні концепції та технології підготовки майбутніх фахівців] (м. Хмельницький, 8 груд. 2016 р.) / Нац. академія Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2016. С. 338.

12. Степанов С. П. Спеціальні уміння ідентифікації офіцерів-прикордонників до професійної діяльності, необхідні для роботи в пунктах пропуску. *Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 23–24 груд. 2016 р.). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 59–61.

13. Степанов С. П. Окремі педагогічні умови формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників. *Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України* : VIII наук.-практ. конф. Національної академії Національної гвардії України (м. Харків, 30 берез. 2017 р.). Харків, 2017. С. 150–151.

14. Степанов С. П. Исследование проблемы формирования специальных умений идентификации у будущих офицеров пограничников в научных трудах. *Актуальные проблемы обеспечения пограничной безопасности* : материалы Междунар. заоч. науч.-практ. конф. (г. Минск, 22 февраля 2017 г.) / редкол. : А. Е. Виноградов и др. Минск : ГУО «Институт пограничной службы Республики Беларусь», 2017. С. 449–452.

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

15. Степанов С. П. Методичні матеріали для проведення тренінгу «Встановлення тотожності зображених на фотокартках осіб» з дисципліни «Прикордонний контроль». Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2016. 38 с.

16. Степанов С. П. Критерії, показники й рівні сформованості спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників. *Науковий вісник льотної академії. Сер. : Педагогічні науки* : зб. наук. пр. / редкол. : Т. С. Плачинда (голов. ред. та ін.). Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. Вип. 1. С. 166–172.

17. Степанов С. П. Особливості формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників: методичні рекомендації. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2017. 64 с.

АНОТАЦІЇ

Степанов С. П. Формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницький, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі професійної підготовки. Обґрунтовано педагогічні умови формування цих умінь (проектування змісту навчальних дисциплін циклу професійної підготовки з урахуванням результатів аналізу і профілювання ризиків у пунктах пропуску через державний кордон; використання проблемного й алгоритмічного методів для навчання курсантів виконувати складні завдання з ідентифікації; застосування інформаційно-комп'ютерних технологій для розвитку навичок ідентифікації осіб і транспортних засобів; організація самоосвітньої діяльності курсантів із вивчення проблем прикордонного контролю й ідентифікації). Визначено сутність поняття «спеціальні уміння ідентифікації офіцера-прикордонника», вдосконалено діагностичний апарат для з'ясування стану їх сформованості завдяки використанню критеріїв (особистісного, когнітивного й операційного), відповідних їм показників, а також характеристики рівнів (низького, середнього й високого) сформованості таких умінь. Подальшого розвитку набули наукові уявлення про зміст і структуру спеціальних умінь ідентифікації офіцера-прикордонника як єдності особистісно-мотиваційного, когнітивно-понятійного й операційно-

результативного компонентів. За результатами дослідження розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу й курсантам щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: спеціальні вміння ідентифікації, майбутні офіцери-прикордонники, педагогічні умови, професійна підготовка, методичні рекомендації.

Степанов С. П. Формирование специальных умений идентификации у будущих офицеров-пограничников в процессе профессиональной подготовки. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Хмельницкий, 2018.

Диссертация посвящена исследованию проблемы формирования специальных умений идентификации у будущих офицеров-пограничников в процессе профессиональной подготовки. Обоснованы педагогические условия формирования этих умений (проектирование содержания учебных дисциплин цикла профессиональной подготовки с учетом результатов анализа и профилирования рисков в пунктах пропуска через государственную границу; использование проблемного и алгоритмического методов для обучения курсантов выполнять сложные задачи по идентификации; применение информационно-компьютерных технологий для развития навыков идентификации лиц и транспортных средств; организация самообразовательной деятельности курсантов по изучению проблем пограничного контроля и идентификации). Определена сущность понятия «специальные умения идентификации офицера-пограничника», усовершенствован диагностический аппарат для определения состояния их сформированности благодаря использованию критериев (личностного, когнитивного и операционного), соответствующих им показателей, а также характеристики уровней (низкого, среднего и высокого) сформированности таких умений. Дальнейшее развитие получили научные представления о содержании и структуре специальных умений идентификации офицера-пограничника как единства личностно-мотивационного, когнитивно-понятийного и операционно-результативного компонентов. По результатам исследования разработаны методические рекомендации научно-педагогическому составу и курсантам по формированию у будущих офицеров-пограничников специальных умений идентификации в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: специальные умения идентификации, будущие офицеры-пограничники, педагогические условия, профессиональная подготовка, методические рекомендации.

Stepanov S. P. Formation of special identification skills to future border guard officers in the process of professional training. – Qualifying scientific work on the manuscript.

The thesis on gaining scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in Speciality 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education. – The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, 2018.

The dissertation deals with the problem of formation of special identification skills to future border guard officers in the process of professional training.

Taking into account the results of scientific literature it has been established that special identification skills are professionally important ability of the border guard officer to perform complicated identification actions based on the usage of acquired knowledge and skills and their realization, the experience of conducting psychological observation in order to identify the essential properties of individuals and vehicles for the effective performance of the border guard task at border crossing points.

The classification of special identification skills involves identifying the skills of the border guard officer required for the identification by the appearance and documents, for the identification of the vehicle in the process of its examination, as well as the ability to perform psychological surveillance of persons at checkpoints.

The pedagogical conditions for the formation of special identification skills to future border guard officers in the process of their professional training have been substantiated (designing the contents of the academic disciplines of the vocational training cycle, taking into account the results of analysis and profiling of risks at the points of entry across the state border; using problematic and algorithmic methods for training cadets to perform complex identification tasks; application of information and computer technologies for the development of skills of identification of persons and vehicles; organizing self-education activities of cadets for the study of border control and identification issues).

The diagnostic apparatus for determining the state of formation of special identification skills to future border guard officers by using the criteria (personal, cognitive and operational), relevant indicators, as well as the characteristics of levels (low, medium and high) has been improved.

Scientific understandings of the content and structure of the special identification skills of the border guard officer as the unity of personality-motivational, cognitive-conceptual and operational-productive components have been further developed.

According to the results of the research methodological recommendations to the scientific and pedagogical staff and cadets concerning the formation of special identification skills in the process of professional training have been developed.

Key words: special identification skills, future border guard officers, pedagogical conditions, professional training, methodical recommendations.